

אוניברסיטת בר-אילן

מסורת של מצוינות

מרחיבים אופקים

עלון המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר-אילן

תוכן העניינים

- 1 דבר העורך
- 2 דבר ראש המחלקה
- 3 הודעות משמחות
- 4 מסלולי לימוד
- 5 מחקרים
- 12 נא להכיר: מרצה חדש במחלקה
- 13 ספרים
- 14 קישורים

דבר העורך

ש

לום רב לכל הקוראים,

עלון זה, ראשון במספר, הוא מענה טבעי למתרחש במדינתנו בכלל ובאוניברסיטאות בפרט. חדשות לבקרים שומעים אנו על כתבי עת טריים ועל עיתונים חדשים היוצאים לאור. אין מדובר בגחמה או רצון של איש זה או אחר אלא על מענה לרצון עז העולה וצץ על פני השטח. הצימאון של הבריות למידע, באשר הוא, גורם להם לסקרנות, להתעניינות ולהרחבת אופקים ללא קץ.

עלון זה בא לתת מענה לרצונות אלו בתחום ממוקד אך רחב מאוד: מחד גיסא, מדובר בתחום אחד מיני רבים באקדמיה והוא הגיאוגרפיה אך מאידך גיסא הגיאוגרפיה הוא תחום אינטרדיסציפלינרי החובק בתוכו תחומים רבים ומגוונים.

בעלון זה תוכלו למצוא, בין היתר, סטודנטים שרק זה עתה החלו ללמוד במחלקה, סטודנטים לתארים מתקדמים החושפים בפנינו צוהר ממחקרם, מרצים חדשים, חברי סגל המתארים פעילויות שונות המתרחשות במחלקה ועוד.

אני מאחל לכולכם קריאה נעימה ומשכילה,

עדי פוז
עורך העלון

דבר ראש המחלקה

הגיליון הראשון של עלון המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה באוניברסיטת בר-אילן הינו חידוש שמ־טרטנו לגבש את הקהילה הגיאוגרפית שלנו ולשתף את חברי המחלקה, תלמידיה ובוגריה ואת הציבור בפעילות המגוונת והענפה המתרחשת בתחומי ההוראה, המחקר, ימי עיון וכנסים, המעורבות הציבורית וההווי במחלקה. תחומי הלימוד עוברים שינוי ורענון, מרצים פרשו וחדשים נקלטו ותלמידי מחקר מרחיבים את יריעת העניין המחקרי. תמורות ומידע אלה באים לידי ביטוי בדפים אלה. הכוונה היא להוציא את הידיעון פעמיים בשנה: בתחילת שנת הלימודים ולקראת מחצית השנה. זהו הגיליון הראשון ואנו מקווים שהוא יעורר תגובות, רעיונות ושיח עם חברי המחלקה ותלמידיה.

לצד העלון אנו נמצאים בתהליך של חידוש אתר האינטרנט של המחלקה. במקביל פתחנו דף פייסבוק שבו מתנהלים שיח, העברת מידע והחלפת דעות באופן זריז. על מנת להיכנס לדף הפייסבוק ניתן להקליד "המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה בר-אילן" בדפדפן של google והפריט הרביעי (נכון להיום) מפנה אתכם לדף הפייסבוק. הקישור הישיר הוא:

<http://www.facebook.com/geography.biu?sk=info>

אני מזמין אתכם להיות פעילים בדף זה.

בחסות האגודה הגאוגרפית הישראלית פועל הסניף הישראלי של איגוד הסטודנטים לגאוגרפיה האירופאי (EGEA). הסניף הוקם בזמנו ביזמתה של ד"ר ענת בר-כהן, בעת היותה תלמידת המחלקה. מאז הקמת הסניף הישראלי עמד בראש תלמיד מבר-אילן וכך גם המצב כיום כאשר תומר סאלם ממלא תפקיד זה. אתם מוזמנים לתת כתף לתומר ולהצטרף לפעילות EGEA.

ברצוני להודות לעדי פז אשר נושא על כתפיו את היוזמה המבורכת לערוך את עלון המחלקה, למאיה בלאו שהצטרפה בנמרצות רבה למערכת ונתנה תנופה לקידום העריכה וכמו כן לכל חברינו שתרמו את חלקם לעלון.

תקופת לימודים פורייה וידידותית לכולנו.

פרופ' מיכאל סופר
ראש המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה

הודעות משמחות

1. לאחרונה סיימו ארבעה דוקטורנטים של המחלקה את משימתם והוענק להם תואר ד"ר לפילוסופיה.

ד"ר גל אברהם - עבודתו הנושאת את הכותרת "גילוי ידע בבסיסי נתונים מרחביים ארכיאולוגיים באמצעות שיטות מתחום כריית הנתונים" - אושרה. העבודה נעשתה בהנחיית פרופסור סטיב ברנר, פרופסור אהרון מאיר מהמחלקה ללימודי ארץ-ישראל ופרופסור מקסים שושני מהטכניון.

ד"ר דותן גורן - עבודתו הנושאת את הכותרת "המאמצים היהודיים לקניית אחיזה במקומות הקדושים ברבע ערי הקודש ובמרחב הכפרי הסובב אותן בתהליך ההתיישבות המחודשת בארץ ישראל 1840 - 1948" - אושרה. העבודה נעשתה בהנחיית פרופסור יוסי כץ.

ד"ר שרית שלו - עבודתה הנושאת את הכותרת "התאמת מודל פיזי ביולוגי COHERENS לאזור מפרץ אילת" - אושרה. העבודה נעשתה בהנחייתו של פרופסור סטיב ברנר.

ד"ר רותי פרום-אריכא - עבודתה הנושאת את הכותרת " הקמתו של חבל אשכול והשפעת פינוי היישובים מחבל ימית ומחבל עזה בשנים 1982-2010" - אושרה. העבודה נעשתה בהנחיית פרופסור יוסי כץ.

התואר הוענק לארבעתם בטקס השנתי שהתקיים ב-28 ליוני.

לכבוד לנו עם ארבעת בוגרי המחלקה. יישר כוחם.

2. בתאריך 20.3.2012 הוענק לקובי אלון, דוקטוראנט במחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, פרס על מחקר לתואר שני הנושאת את הכותרת "תפיסת מקום, דימוי תקשורתי וקשר למקום - המקרה של ערי הפיתוח בנגב המערבי". את הפרס העניקה המחלקה לתקשורת במכללת כנרת (עמק הירדן) בכנס "תקשורת חברה וסביבה".

את מחקרו כתב בהנחיית פרופסור עירית עמית-כהן ובו ניסיון לשנות את הגישה המקובלת בתקשורת שכל ערי הפיתוח דומות. ממצאי מחקרו מוכיחים שבאחדות מערי הפיתוח בנגב המערבי, התפתחה זהות וגאווה מקומית. תוצאות מחקרו התפרסמו לאחרונה במאמר משותף עם פרופסור עמית-כהן בכתב העת "אופקים בגיאוגרפיה" חוברת 77.

כבוד לנו שסטודנטים כמותו לומדים במחלקתנו ותורמים בהישגיהם לשמה של המחלקה.

חג שמח,
מיכאל סופר

שימור ופיתוח נוף ונכסי מורשת תרבות

מ זה ארבע שנים מתקיים במחלקה לגיאוגרפיה וסביבה בבר אילן מסלול לתואר שני שכותרתו 'שימור ופיתוח נוף ונכסי מורשת תרבות'. המסלול משותף למחלקה ללימודי ארץ ישראל וארץ-כיאלוגיה והוא מפגיש סטודנטים מתחומי דעת מגוונים המבקשים להתמחות בחקר המפגש בין תכנון, שימור ופיתוח הן של נוף והן של נכסי תרבות.

ההחלטה לפתוח מסלול זה נבעה מהשינוי שחל במעמד של לימודי הסביבה: לצד ההיבט הפיסי-אקולוגי מתפתח היבט תכנוני-חברתי-תרבותי-כלכלי. היבט זה מייצג מודעות לתפקידו של האדם בעיצוב סביבתו, בשימורה ובפיתוחה והוא כולל מגוון נושאים: מורשת טבע, מורשת תרבות ונופי תרבות - ההגדרות והמאפיינים; שימור המורשת, בחירת האמצעים לייצוגה; פעילות באתרי מורשת כמו גם ניצול ערכיהם של הנכסים להעלאת ערכם הכלכלי; שמירה על מרכזי ערים והחייאתם; שמירה על מורשת כפרית ונופיה היחודיים, מורשת שהתמורות בה מאיימות על העלמות נכסיה; הקמת מוזיאונים ואתרים היסטוריים; תכנון ופיתוח הנדרשים בעולם המודרני אך בה בעת קריאה הולכת וגדלה ל'צדק רב דורי': לזכאותם של הדורות הבאים להנות מהנופים ומנכסי הטבע והתרבות. המסלול מהווה מוקד משיכה לסטודנטים רבים. בגלל ייחודו הוא זוכה לתמיכה של מנהל התכנון במשרד הפנים ולגופים ממסדיים: רשות הטבע והגנים, רשות העתיקות, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, איקומוס ישראל והוועד הישראלי של אונסק"ו. לתמיכה זו משמעות נוספת - הרכבת קורסים יעודיים המוכרים לגמול השתלמות עבור גופים אלה המתקיימים במחלקה לגיאוגרפיה וסביבה. בקורסים אלה לוקחים חלק גם סטודנטים הלומדים במסלול, וכך נוצר מפגש יחודי בין קהל הלומדים האקדמי לבין העובדים. מפגש זה פותח אופקים למחקר ולתעסוקה. קהל היעד למסלול הם סטודנטים שהשלימו תואר ראשון בשתי המחלקות גיאוגרפיה וסביבה ולימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, מועסקים בגופים ציבוריים, במשרדי ממשלה, במשרדים פרטיים, ברשויות מקומיות, אדריכלים ומתכננים בעלי תואר ראשון.

מעת לעת עורך המסלול סיור כדי להציג את הנושאים הנלמדים במרחב, לגבש את קבוצת הלומדים במסלול, להעלות תהיות ונושאים למחקר. ביום ששי האחרון ב - 20 בפברואר יצאו חברי המסלול צפונה לקיבוצים באצבע הגליל: איילת השחר וכפר גלעדי ולחצר תל חי. הסיור התמקד בייצוגים בנוף שנבחרו לשמש 'סוכני זיכרון' לאירועים ההיסטוריים, לזיכרונות ולמיתוסים שדבקו באירועים אלה. בקיבוץ איילת השחר נפגשו הסטודנטים ב'תמונת נוף' עבר של הקיבוץ שראשיתו בשנת 1915: בקבוצת מבנים ממוקמים בסמוך לכביש פרסה, לגביהם מתקיים ויכוח בקיבוץ האם להותירם או להרסם לטובת תהליך שיוך הדירות המתקיים בקיבוץ. הדיון בפוטנציאל הפיתוח של נכסים אלה זכה לחיזוק על ידי בחינתו פרויקט יחודי לשימור סנדלריה שפעלה באחד המבנים. בחצר תל חי צעדו הסטודנטים בשביל הפצועים בין חצר תל חי לבין כפר גלעדי. הצעידה עוררה תהיות בדבר תהליך קבלת ההחלטות והדרכים שנבחרו לעצב את הנוף; מה מטרת הנכסים ששומרו, מה עוצמת המפגש בין הנוף הטבעי ליצירה התרבותית, מה המסרים, העדויות וכיווני התכנון והפיתוח. ביקור במבנים בתוך מכללת תל חי עורר גם הוא שאלות. מבנים אלה הם עדות נאלמה לסיפור הקמתו של קיבוץ תל חי ושרידותו במשך ארבע שנים אחרי הרס החצר ומותו של טרומפלדור. בעוד החצר וגיבוריה זכו לתלי תלים של מחקר, הוזנחו השרידים ועמם נשכח סיפורו של הקיבוץ. התצלומים המצורפים לכתבה זו מתארים את הביקור ומטרותיו.

בברכה, עירית

פרופסור עירית עמית-כהן
ראש המסלול 'שימור ופיתוח
נוף ונכסי מורשת תרבות'
המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה, בר אילן

מחקרים חדשים

אפיון טמפרטורה ועכירות של פני ים המלח: מדידות מחישה מרחוק ובפני הים רוני נהוראי

ב

ים המלח מאזן מים שלילי המתבטא בירידת המפלס בקצב של 1.1 מ' לשנה, ולכך נודעות הש" לכות סביבתיות ותיירותיות מרחיקות לכת. בכדי לתת תמיכה למקבלי ההחלטות בקבלת פתרונות לירידת המפלס, התעורר הצורך בהבנת התהליכים המתרחשים בפני ים המלח וביניהם הבנת שכבת הגבול (Skin), שדה הטמפרטורה המרחבי (SST) וחומר מרחף (TSM) המייצג את מידת עכירות המים. שכבת הגבול היא שכבה בעלת עובי של 10 מקרון בפני הים המושפעת ממצב האטמוספירה ומהדינאמיקה של עמודת המים מתחתיה. הבנת התהליכים המתרחשים בשכבת הגבול (Skin), חשובה במעבר שטפי חום כמוס ומוחשי, פליטת קרינה ארוכת גל, ובחישובי מאזני המסה והאנרגיה. מחקר זה ינסה לראשונה לשפוך אור על הבנת הדינאמיקה של TSM ו-SST וחקר שכבת ה-Skin בים המלח. החידוש במחקר זה הוא השימוש בלוויינים המאפשר ניטור TSM ו-SST באופן רציף במשך שעות היום.

המוטיבציה למחקר

מעט מאוד ידוע על השדה המרחבי של טמפרטורת פני ים המלח, דפוסי התפשטות של חומר מרחף והתנהגות שכבת ה-Skin. מחקר זה אמור לתרום באופן משמעותי לקידום ההבנה של דפוסי ההתנהגות TSM ו-SST עבור פרויקטים שונים בים המלח שמצוי כיום במוקד התעניינות מצד מספר גורמים: הבנק העולמי, מפעלי ים המלח והחברה להגנת ים המלח (חל"ה).

להלן סקירה על הפרויקטים המתבצעים בים המלח והתרומות הצפויות של המחקר:

א. פרויקט תעלת הימים (RSDSC) זהו מיזם בשיתוף ישראל, ירדן והבנק העולמי. בפרויקט זה מתוכנן לקום מתקן התפלה שיספק מים לרשויות הגובלות בים המלח. התוצר של מתקני ההתפלה הוא מי תמלחת המיועדים להזרמה לים המלח לשם ייצוב המפלס. למי תמלחת אלו הרכב כימי שונה ממי ים המלח ולכן ערבוב של מסת מי ים המלח ומי התמלחת עלול לגרום להפסקת שקיעת מלח ולהתחלת תהליך שקיעת גבס והלבנת פני ים המלח. תהליך זה יגרום לעלייה בכמות ה-TSM ופגיעה סביבתית בים המלח.

ב. מרבית השטח של האגן הדרומי משמש כמאגר תמיסות (המכונה גם בריכה מס' 5, (שטחו כ-80 קמ"ר ועומקו הממוצע כ-2 מ'. מי ים המלח נשאבים באמצעות מערך משאבות דרך תעלה לבריכה 5 שהינה הראשונה בסדרת בריכות האידי והשקוע של מפעלי ים המלח. עקב שקיעת מלח בקרקעית הבריכה מועלה מפלס המים באופן מבורך ב- 20 ס"מ בממוצע בשנה. עומק שכבת המלח ששקע עד כה מוערך ב- 9 מטר. בשנים האחרונות עם עליית מפלס מי בריכות האידי בדרום ים המלח וסכנת הצפת אזור בתי המלון בנווה זוהר, התעורר הצורך לקצור את משקעי המלח מתחתית בריכות האידי. מלחים אלו מתוכננים להיקבר בלשון הדרום-מערבית של ים המלח. כדי להבין את השפעת הטמנת המלח על גוף המים והאם מלח זה יתפשט ע"י זרמים צפונה לגוף ים המלח, התעורר הצורך לחקור את כווני הזרמים בדרום ים המלח באמצעות מעקב אחר תנועת חומר מרחף.

ג. בלשון הדרום-מערבית של ים המלח ממוקמת תחנת שאיבה (תחנה P88) המעבירה את מי ים המלח לבריכות האידי בדרום ים המלח להפקת מינרלים שונים על ידי מפעלי ים המלח. ירידת מפלס פני הים מחייבת העברת מתקן השאיבה בעשור הקרוב צפונה (תחנה 9P) כדי לאפשר המשך שאיבת מי הים. העברה זו מחייבת הבנה של אופן ההסעה והצטברות חומר מרחף ותנועת התמלחות מפרויקט תעלת הימים בלשון הדרום-מערבית מכיוון שיש סכנה בשאיבת חומר מרחף או תמלחות סופיות לבריכות האידי ופגיעה כלכלית במפעלים המפיקים את המינרלים.

מכלול הפרויקטים המבוצעים בים המלח מחייבים בחינת ההשפעה העתידית של מיהול גוף המים, ואפיון התהליכים של TSM ו-SST בתרחישים שונים, הבנת כווני הזרימה, ההסעה ואזורי ההצטברות של חומר מרחף. לשדה ה-SST המרחבי חשיבות גדולה בחישוב מאזני מסה ואנרגיה. כיום טמפי המים נמדדת בצורה נקודתית ממצוף הידרו-מטאורולוגי המוצב מול חופי עין גדי. מדידה מרחבית של טמפרטורת פני הים מלוויינים תאפשר את עדכון מאזני האנרגיה והמסה של ים המלח. אחד התוצרים העתידיים של הפרויקטים הוא בניית מודל תלת מימדי הכולל נתוני TSM, SST ונתונים מטאורולוגיים נוספים שיחזו את התנהגות הפיזיקאלית של עמודת המים, התפתחות תופעת שכוב עמודת המים ותנועת TSM. ההשלכות ההנדסיות על הפרויקטים הם בקביעת מיקום ההטמנה, הגודל המינימאלי לחלקיקי המלח המוטמנים ומיקום המשאבות המזינות את בריכות האידי.

■ דף האינטרנט של רוני: http://home.geoenv.biu.ac.il/lecturer_html.php?id=66

אי-שוויון כלכלי-חברתי במרחב הכפרי בישראל

פרופ' מיכאל סופר וד"ר לביאה אפלבוים

המרחב הכפרי בישראל התפתח ברובו כמרחב מתוכנן, כאשר אחד העקרונות הבסיסיים שהנחו את התכנון היה עקרון השוויוניות. עיקרון זה בא לידי ביטוי הן בהקצאת גורמי הייצור לחקלאות, שנועדה לשמש כמקור הפרנסה העיקרי של תושבי הכפר, והן באמצעות מנגנוני איזון מוסדיים שהופעלו כלפי היישובים החקלאיים במהלך כל השנים ועד משבר שנות ה-80 של המאה הקודמת. מנגנונים אלה נחלשו או נעלמו לאחר המשבר בעקבות השינוי המהותי שחל במדיניות הממשלה כלפי המרחב הכפרי בכלל וכלפי הקרקע החקלאית בפרט, וכתוצאה מכך ניתן לתושבי הכפר מרחב בחירה לגבי האסטרטגיה הכלכלית שלהם. לאור העובדה שמגוון ההזדמנויות העומד בפני התושבים שונה בהתאם לתנאי הסביבה החיצונית בה הם מצויים (ובכלל זה המרחק משווקים וממוקדי תעסוקה), ובהתאם למדיניות הממשלה והרשויות המקומיות ולמשאבים האישיים העומדים לרשות משקי הבית, התוצר של הבחירה הדיפרנציאלית מתבטא בין השאר בהתרחבות אי-השוויון הכלכלי והחברתי בתוך המרחב הכפרי. מגמה זאת אינה ייחודית לישראל והיא מאפיינת את מרבית מדינות המערב, כאשר אחד מביטוייה הבולטים הוא הפער המרחבי בין אזרחי השוליים לבין אזורים הקרובים למוקדי הפיתוח הלאומיים, ובמיוחד השובל העירוני-כפרי המטרופוליני. בעבודה זו נעשה ניסיון ראשוני להצביע על מספר ממדים של הפערים הקיימים בתוך המרחב הכפרי בישראל ולזהות גורמים העשויים להסביר אותם, ובכללם המיקום במרחב הלאומי ומאפיינים של האוכלוסייה ושל הרשות המקומית. יחידות החקירה הן המועצות האזוריות, המייצגות בהקשר זה את המרחב הכפרי. ניתוח הנתונים מאפשר לקבץ את המועצות האזוריות לשלושה אשכולות מובחנים הנבדלים זה מזה במאפייניהם הכלכליים, החברתיים והמרחביים. נמצאו שני גורמים עיקריים המשפיעים על הקיטוב במרחב הכפרי - המיקום המרחבי ומאפייני האוכלוסייה.

- מיקום מרחבי: נמצא מתאם גבוה בין מדד הפריפריאליות לבין ההכנסה לנפש, שיעור בעלי ההכנסה הגבוהה ושטח המגורים לנפש
 - הרכב האוכלוסייה: נמצא מתאם גבוה בין יחס התלות ומספר הילדים הממוצע למשפחה מקבלת קצבה לבין ההכנסה לנפש, שיעור בעלי ההכנסה הנמוכה ושטח המגורים לנפש, מאזן ההגירה וגידול האוכלוסייה
- האשכול בעל הרמה הגבוהה ביותר של הכנסה כולל את המועצות האזוריות במישור החוף בתוספת הערבה התיכונה. האשכול השני כולל את מרבית המועצות האזוריות מרובות הקיבוצים. המועצות האזוריות המשתייכות לאשכול השלישי מאופיינות ברמת הכנסה נמוכה יחסית, שיעור נמוך של עומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות, יחס תלות גבוה ומספר גבוה של ילדים למשפחה מקבלת קצבה ושיעור גבוה של אוכלוסייה ערבית ויהודית דתית. ■

קיימות בחקלאות הערבית בצל העיור - אזור המשולש כמקרה חקר נועמאן גנאיים

הייצור החקלאי ביישובים הערביים עבר מהפכה מאז שנות ה-50 המוקדמות כתוצאה משיפור יכולת הייצור, אימוץ טכניקות ייצור חדישות, מעבר מייצור ביתי למסחרי, גידול השוקים המ- קומיים והחיצוניים וזמינות של שירותי ייעוץ הניתנים על ידי מדריכים חקלאיים. כתוצאה מתהליך מודר- ניזציה זה, מספר המועסקים בחקלאות ירד במהירות, אך התייצב בעשור האחרון בדומה למגמה הארצית. לאור התמורות ביישובים הערביים הופך נושא הקיימות החקלאית לסוגיה מרכזית. ראשית, החקלאות היא עדיין מרכיב הכנסה חשוב עבור משקי בית עירוניים וכפריים וקיימות ברמת משק הבית, מתייחסת לשאלה האם פרנסה הנגזרת מחקלאות הינה בת קיימא? האם היא מספקת הכנסה המאפשרת שמירה על רמת חיים סבירה ומצדיקה המשך תעסוקה בחקלאות? שנית, ברמת היישוב, חקלאות בת קיימא קשורה בדרך כלל להשלכות הסביבתיות. חקלאות בפאתי העיר יכולה להיות בת קיימא כל עוד היא לא פוגעת בסביבה העירונית. בנוסף, יש לזכור שלחקלאות יש חשיבות על בסיס מכפיל תעסוקה והכנסה המשפיע על פעילויות תומכות ונסמכות. מקורות תעסוקה והכנסות נובעים ישירות מפעילות חקלאית אך גם מעבודה בשכר, הספקת תשומות ומכירת תפוקות, הובלה וסחר בתוצרת החקלאית, והעברה והטמעה של ידע וטכנולוגיות.

מטרות המחקר

המטרה הכוללת של המחקר היא להעריך את הקיימות של החקלאות בשלושה יישובים עירוניים באזור המשולש הקטן (באקה אל גרבייה, ג'ת, זמר) אשר נמצאים בשלבים שונים של תהליכי עיור. המטרה היא לחקור וללמוד את השינויים שחלו בחקלאות ובאסטרטגיות היממות של משקי בית, תרומתה של החקלאות למשק הבית, למשק המקומי וכן השפעתה על הסביבה. ככוונתנו להשוות את הנתונים ואת הממצאים של מחקרים קודמים אשר נעשו באזור המשולש הקטן בשנות ה-1970, עם סקרים חדשים אשר יופצו בין החקלאים בשלושת היישובים הנחקרים. המקורות עליהם יתבסס המחקר הם בעיקר ראיונות שיערכו עם חקלאים בודדים, בעלי תפקידים ברשויות המקומיות, מדריכים ומפקחים של משרד החקלאות, בנוסף לניתוח תצלומי אוויר של היישובים הנחקרים בתקופות שונות אשר יאפשרו מעקב אחרי השינויים בשימושי קרקע, גודל ותפישות החלקות החקלאיות המעובדות. התרומה המדעית והתועלת הצפויות מהמחקר הן להבין את הקשיים עמם מתמודדים חקלאים הרוצים לשרוד, לחשוף את החסמים לחקלאות מודרנית ורווחית במגזר הערבי באזור הן ברמה המבנית והן ברמה של מנגנונים ספציפיים, ולהבין את הממשק בין מרחב עירוני מתפשט וחקלאות הנאבקת על המשך קיומה.

היעדים הספציפיים של המחקר

לתאר את המאפיינים החקלאיים בשלושת היישובים הנחקרים; להעריך את חשיבותה של החקלאות בתחומי התעסוקה וההכנסה; לאמוד את השפעת מכפיל התעסוקה הנוצר על ידי המגזר

החקלאי; לבדוק את יכולת החקלאים להתגבר על מחסומים שונים להרחבת הייצור; להעריך את ההשלכות הסביבתיות של הפעילות החקלאית ביישובים; להעריך את המודעות והעמדות של חקלאים (ושל אלה שאינם חקלאים) לגבי ההשלכות הסביבתיות של החקלאות בעיר; להבין את השינוי החברתי (בייחוד במעמדן של הנשים) בעקבות השינויים בחקלאות; ולבחון את המדיניות הרשמית של הרשויות המקומיות והלאומיות בהקשר של חקלאות עירונית. ■

החקלאות היא עדיין מרכיב הכנסה חשוב עבור משקי בית עירוניים וכפריים וקיימות ברמת משק הבית, מתייחסת לשאלה האם פרנסה הנגזרת מחקלאות הינה בת קיימא?

היחלשות המערכת השיתופית במושבים והתמורות הנלוות גיורא בן-דרור

מ

חקרים קודמים הראו ששינויים חיצוניים כמו שינויים בכלכלה החקלאית ויישום טכנולוגיות חדישות, מחלישות את האינטרסים המשותפים במערכות שיתופיות והופכות את החוקים הישנים ללא רלוונטיים, לכן כדי שהמערכת השיתופית תוכל להמשיך להתקיים לאורך זמן, יש להתאים את חוקי וכללי השיתוף למציאות משתנה. עקרונות היסוד של מושבי העובדים שיושמו לראשונה עם הקמתם של מושבי העובדים הראשונים, ניסו לשים דגש על ערכי שוויון כמו חלוקה שווה של אמצעי ייצור לכל אחד מהמשקים החקלאיים שמרכיבים את המושב. בשנים הראשונות לקיומו של מושב העובדים התבסס המודל הכלכלי של מושב העובדים על משק מעורב, כלומר כל יחידה משפחתית החזיקה מספר ענפים זהה, כל אחד קטן באופן יחסי, כאשר עונות השיא של כל ענף שונות, כך שתהיה עבודה למשפחה כל ימות השנה, ואם פוגע אסון טבע בענף מסוים יש עוד ענפים במשק.

במהלך שנות ה-50 עדיין בתקופת המשק המעורב, החלו להיווצר הבדלים בענפי החקלאות בכל מושב. במשך השנים (תחילת תהליך בשנות ה-60, 70) הירידה ברווחיות של ענפי החקלאות, יצרה תהליך של מעבר למשק מתמחה, כאשר כל משק מורכב בדרך כלל מ-1-3 ענפים. מגמת ההתמחות בייצור החקלאי כרוכה בהתפצלות המשקים החקלאיים לטיפוסים רבים ושונים, שבכל אחד מהם התרחב והתחזק ענף מסוים עד שהוא נהפך לענף העיקרי הקובע את אופיו ותכונותו של כל משק. התהליך יצר שוני בענפי החקלאות במשקים השונים בכל מושב. תהליך זה הוביל להחלשת האינטרסים הבסיסיים המשותפים למשקים המעורבים. בכך נפגעה אחדות האינטרסים של האגודה השיתופית במושבים. השוני בין המשקים הלך וגבר עם התרחבות תהליך ההתמחות, והתבטא בגורמי הייצור החקלאי, בהיקפי הייצור, במכסות המים, בהיקפי האשראי ובצורכי השיווק והאספקה. במהלך שנות ה-80 של המאה ה-20, שנים בהם הייתה אינפלציה גבוהה ובעקבות התוכנית הממשלתית לייצוב המשק ולהורדת האינפלציה, הריבית על האשראי עלתה והחובות של ארגוני הקניות האזוריים שסיפקו בין השאר תשומות ואשראי למושבים טפחו, תהליך זה הביא להתמוטטות ארגוני הקניות האזוריים ולטפיחת חובות חברי המושבים, ולהיחלשות ניכרת של המערכת השיתופית במושבים. שנים אלו מכונות בספרות שנות משבר החקלאות.

מטרות המחקר

המטרה העיקרית של סקירה זו, לבדוק האם אחת הסיבות להיחלשות המערכת השיתופית במושבי העובדים, נבעה בעיקרה מכללי שיתוף אחידים שהתקבלו בתקופת המשק המעורב ושלא התאימו את עצמם לתקופת המשק המתמחה, שמאופיינת בהבדלים בענפי החקלאות בין המשקים בתוך כל מושב, בעתירות הון ועבודה, אופי וצורכי הענפים והיקפי ייצור אשר מאפיינים את המשקים השונים.

במסגרת המחקר נשלחו שאלונים לחברי 8 מושבים שבהם הייתה מערכת שיתופית שהקיפה תחומים רבים, מאזורים שונים של ישראל: 2 בפריפריה הצפונית, 2 בעמקים הצפוניים, 1 במרכז הארץ ו-3 בדרום הארץ, שה"כ השיבו לשאלונים 192 חברי מושבים.

מתוצאות המחקר עולה כי תהליך המעבר ממשק מעורב למשק מתמחה והצורך לשמור על רווחיות, הביא לכך שיחידות הייצור גדלו על בסיס חכירת משנה של קרקעות, ישנם משקים רבים שבהם הנחלה לא מעובדת ע"י בן המשפחה בלבד, רק בשלושה מושבים השיבו רוב החברים שעיבוד השטח נעשה ע"י בן המשפחה בלבד.

תחום נוסף שנבדק, האם חלו שינויים בענף המרכזי במשק בעקבות משבר החקלאות. מנתוני המחקר עולה שלפני משבר החקלאות הקבוצה הגדולה ביותר הייתה רפת חלב, ואילו היום הקבוצה הגדולה ביותר שייכת לגידולי שדה. יתכן שניתן להסביר את הקטנת מספר הרפתנים בשל היותו של ענף רפת החלב עתיר הון בשל רכישת תשומות ומספוא לבע"ח במשך כל השנה, הגדלת הענף באמצעות רכישת בע"ח, הגדלת מבנים

**שינויים חיצוניים
כמו שינויים בכלכלה
החקלאית ויישום
טכנולוגיות חדישות,
מחלישות את
האינטרסים המשותפים
במערכות שיתופיות
והופכות את החוקים
הישנים ללא רלוונטיים**

והרפורמה הממשלתית בענף שמחייבת את הרפתנים בניקוז הרפתות וכתוצאה מכך בהגדלת עלויות כספיות. יתכן שהמעבר לגידולי שדה מוסבר ע"י היותם של ענפים אלה עתירי עבודה שאינם מצריכים השקעות הון אינטנסיביות כל ימות השנה.

נתון נוסף שנבדק, האם היו מעברים בענף המרכזי מענף א לענף ב בהשוואה לתקופה שלפני משבר החקלאות והיום. מתוצאות המחקר עולה כי רוב משקי רפת החלב וגידולי שדה נשארו כענף מרכזי בעקבות משבר החקלאות, בעוד שפחות ממחצית ענפי שאר בע"ח המשיכו להתקיים כענף מרכזי בעקבות משבר החקלאות. הסברים אפשריים ליציבות היחסית בענף רפת החלב: (1) מחיר לליטר חלב ידוע מראש, לכן הכנסה יציבה יחסית במקרים שאין הוצאות רבות. (2) הענף מבוסס על מכסות ייצור ויש מגבלות קשות על כניסה לענף, לכן הוא פחות תחרותי מענפים אחרים. (3) בחלק מהמושבים איחדו רפתות על מנת לחסוך בהוצאות.

הסבר אפשרי ליציבות היחסית בענפי גידולי השדה, ענפים אילו לא מצריכים השקעות הון אינטנסיביות כל ימות השנה, וזמן ההשקעה הנדרש מזריעה עד שיווק התוצרת החקלאית במרבית הענפים נע בין שלושה לשמונה חודשים. לגבי ההקטנה במספר ענפי שאר בע"ח, יתכן ומוסברת ע"י שילוב של גורמים (1) ענפים אלו עתירי הון, בעלי הוצאות רבות לרכישת תשומות, והגדלת הענף וכו' (2) ברוב ענפי שאר בע"ח חוץ מענף ביצי המאכל (בלול) אין מכסות ייצור שמגבילות כניסה לענף, לכן יחסית לענף רפת החלב אלו ענפים תחרותיים ובמידה רבה תלויי היצע וביקוש בשוק החופשי.

רצינו לבדוק כיצד חברי המושבים מגדירים את הענף המרכזי במשק, היום בהשוואה לתקופה שלפני משבר החקלאות, והאם בעקבות התהליך של מעבר ממשק מעורב למשק מתמחה והגידול בהיקפי הייצור של המשקים החקלאיים, חל שינוי בתפיסתם את עתירות גורמי הייצור בענף המרכזי במשק החקלאי. מנתוני המחקר עולה כי במשקי רפת החלב קיים מעבר מהתפלגות מאוזנת בין גורמי הייצור לעתירות הון ועבודה ועתירות הון, במשקי שאר בע"ח מעבר מעתירות הון ועבודה לעתירות הון, ובמשקי גידולי שדה הגברת מספר המשיבים שהגדירו את הענף המרכזי כעתיר עבודה.

בסה"כ ניתן להבחין שענפי רפת החלב ושאר בע"ח הפכו להיות יותר עתירי הון. ניתן להסביר תהליכים אלה בתהליכי ההתרחבות והגדלת היקפי הייצור. השילוב הגבוה של עתירות הון ועבודה בענף רפת החלב ניתן להסבר בהגדלת החולבות בענף. ענפי גידולי השדה עברו אף הם תהליכים של הגדלת השטח המעובד והרחבתו, בענפי גידולי השדה הגדלת הפעילות החקלאית

מאופיינת בהרבה מקרים בהגדלת מספר הפועלים, משום שקשה לעיתים קרובות לעבד שטחים גדולים רק בעזרת המשפחה. נראה כי לתהליכי הרחבת הייצור בענפי החקלאות השונים יש במידה מסוימת השפעה על רמות הסיכון של ענפי החקלאות השונים. ענפי שאר בע"ח וענפי גידולי שדה שהם ענפים שמבוססים על היצע וביקוש בשוק החופשי (חוץ מענף ביצי המאכל) דיווחו על עליה ברמות הסיכון, ואילו בענף רפת החלב שבה מחיר תוצרת מובטח לחקלאי ומכסות ייצור אשר מקשות על כניסה חופשית לענף, העלייה ברמות הסיכון הייתה מתונה יותר.

בסה"כ ניתן לציין, שהמחקר מאשר במידה מסוימת את ההנחה, שאחת מהסיבות להיחלשות המערכת השיתופית במושבים, נובעת מכללי שיתוף שנוצרו בתקופת המשק המעורב ולא התאימו את עצמם לתקופת המשק המתמחה. ■

המטרה העיקרית של סקירה זו, לבדוק האם אחת הסיבות להיחלשות המערכת השיתופית במושבי העובדים, נבעה בעיקרה מכללי שיתוף אחידים שהתקבלו בתקופת המשק המעורב ושלא התאימו את עצמם לתקופת המשק המתמחה

מחקרים בתחום הגיאוגרפיה ההתנהגותית אורית רותם

מחקרים בתחום הגיאוגרפיה ההתנהגותית עוסקים בבחינת הדגמים המרחביים של תנועת בני אדם. מטרת הגישה ההתנהגותית בגיאוגרפיה היא להבין את תהליכי קבלת ההחלטות של הפרט, תוך כדי תיאור והצגת בחירות אלו. מחקרים בתחום התנהגות הפרט במרחב מבחינים ומבדילים בין התנהגות קבוצת אוכלוסייה שונות. המחקר על פי גישה זו מנסה להבין את התפיסה המרחבית וכיצד זו באה לידי ביטוי בהתנהגות בפועל. אחד המחקרים בתחום הגיאוגרפיה ההתנהגותית שהסתיימו לאחרונה נעשה במסגרת עבודת התואר השני של הסטודנט יצחק שמש. מחקרו של יצחק עוסק בהתנהגות המרחבית של תיירי הפנים. כמקרה בוחן נבחרה העיר תל אביב-יפו.

מחקרים בנושא ההתמודדות המרחבית של תיירים בישראל החלו להתבצע ולהיכתב רק בשנים האחרונות ומתוכם עולה כי תיירים הינם קבוצה אוכלוסייה מובדלת מיתר האוכלוסייה, ושיש להתייחס אליה באופן פרטני. התנהגות התיירים דורגה ראשונה בחשיבותה כמנוף לשיפור התיירות העירונית. יחד עם זאת, ערים רבות אינן מודעות לחשיבות התנהגות התיירים ולחשיבות התמודדותם במרחב, ופועלות בעיקר למען שיפור האטרקציות והמוצר התיירותי ולא למען שיפור אמצעי ההגעה המשרתים את התיירים ואף לא למען הקלת התמצאותם במרחב. עוד עולה מן הספרות, שבערים תיירותיות התיירים נאלצים להיתקל בהתמודדויות מרחביות לא מעטות, המקשות על הנאתם מהעיר, והמשפיעות על דימוי העיר בעיניהם ועל הרצון לבקר בה בשנית.

מחקר שנעשה ב-2009 באוניברסיטת חיפה על ידי בן-דליה עסק בתיירי חוץ הנכנסים לת"א, וממחקרו נבע הצורך בזיהוי ההתנהגות המרחבית של תיירים.

מטרת המחקר הנוכחי של יצחק שמש הנה לבחון את חוויית תיירי הפנים במרחב התיירותי בתל אביב-יפו על מנת להצביע על קשיים מרחביים קיימים בעיר תיירותית. כמו כן, יצחק בחן באיזו מידה קיימת זיקה בין הקשיים המרחביים עימם מתמודדים התיירים בעיר לבין שביעות רצונם מהמרחב התיירותי של העיר, ומהי החשיבות של שביעות רצון זו ובאילו התנהגויות התיירים נוקטים בעקבותיה. על מנת להבין את התמודדות קובעי המדיניות עם נושא זה המחקר אף בחן את אופי הטיפול של גופים רשמיים בהתמודדות המרחבית של תיירים ואת מידת שיתוף הפעולה ביניהם להקלת התמודדות התיירים במרחב התיירותי.

המחקר משתמש בשני כלי מחקר עיקריים: האחד, הפצת שאלונים לכ-115 תיירים במהלך מרץ-יוני 2011 ובהם התיירים נשאלו על התמודדותם המרחבית. השני, ראיונות עם קובעי מדיניות בעירייה, במשרד התיירות, ובמשרדי תכנון אחרים כדי לבדוק את השירותים הניתנים לתייר, ואת התוכניות הקיימות והעתידיות, ואת הטיפול בצרכי התיירים. הראיונות נערכו במהלך יוני-ספטמבר 2011. המחקר הצביע באופן בולט על כך שבהשוואת היבטים מרחביים עם היבטים אחרים בחוויה התיירותית כמו אסתטיקה, מחירים והמוצר התיירותי, ההיבטים המרחביים היו החשובים ביותר בעבור התיירים. תיירים אף ציינו כי חוסר שביעות רצון מהיבטים מרחביים יוביל אותם לפרסום העיר בצורה שלילית ויגרום להם שלא להמליץ על העיר לביקור.

נושאים אחרים שעלו מתוך המחקר נגעו לחשיבות התאמת מפות לצורכי התיירים. אחד הנושאים שעלו מתוך המחקר הוא השינוי בשימוש במפות. הגידול בשימוש ב-GPS כאמצעי הכוונה בעיר שיפר את החוויה התיירותית. בניגוד לכך, שימוש במפה מודפסת או אלקטרונית, ובשלטים בעיר ובתחנות האוטובוס, הקשה על מרבית התיירים ולא תאם את צרכיהם.

ראיונות עם קובעי המדיניות ובדיקת תוכניות הפיתוח הצביעו על כך שהעמותה לתיירות מודעת ופועלת למען הקלת התמודדותם המרחבית של תיירים. אולם, משרד התיירות אינו מעורב דיו בדיונים ובתכנונים של משרד התחבורה ושל העירייה בנוגע להיטים הקשורים לתחבורה בעיר. משרד התחבורה שם את הדגש בעיקר על צורכי המקומיים וכמעט ואין התייחסות לצורכי התיירים. משרד התיירות וגורמים פרטיים כמו התאחדות המלונאים מוגבלים ביכולת הפעולה בתחום זה.

יצחק מסכם את עבודתו במספר המלצות שעוסקות בשיתוף פעולה בין גופי התיירות וקובעי המדיניות. המלצות אחרות נוגעות בפיתוח תחבורה ציבורית העונה גם לצורכי התיירים.

בעידן טכנולוגי זה ראוי גם לבחון את מאפייני התיירים שנעזרים במפות אלקטרוניות וב-GPS בעיר, וכך להתאים את המפות ואת המידע בהן לצרכי קבוצת התיירים שנעזרים בהן. ■

**בערים תיירותיות
התיירים נאלצים
להיתקל בהתמודדויות
מרחביות לא מעטות,
המקשות על הנאתם
מהעיר**

גנים עירוניים ואוכלוסיית העיר בתל אביב- יפו: השפעות הדדיות עתר עוז, פריאנטה שרה, ילנה זבלב

גנים ופארקים עירוניים הם שטחים פתוחים מעשה ידי אדם, הנמצאים בשטח העיר. שטחים אלו, נותנים מענה לשני צרכים עיקריים, האחד אקולוגי - שימור משאבי טבע, והשני אנושי - יצירת סביבה פיזית וחברתית לאוכלוסייה.

מטרת העבודה היא לחקור את ההשפעות ההדדיות הקיימות בין גנים עירוניים בגדלים שונים ובין האוכלוסייה המשתמשת בהם. בהתאם לכך, נבדקים הקשרים בין ארבע קבוצות משתנים: (1) מבנה הגן (מדשאות ומתקנים), (2) מצב הגן (רמת התחזוקה, הקרקע והצמחייה), (3) אופן השימוש בו (סיבה, תדירות ושעות הביקור, (4) פרופיל האוכלוסייה המשתמשת (גיל, השכלה, מין).

המחקר נערך בעיר תל אביב, שחולקה לשלושה אזורים גיאוגרפיים, מאזור ותיק יותר עם רמה סוציאקונומית נמוכה בדרום, לאזור חדש עם רמה סוציאקונומית גבוהה בצפון

המחקר נערך בעיר תל אביב, שחולקה לשלושה אזורים גיאוגרפיים (דרום, מרכז וצפון) המייצגים את כיוון התפתחות העיר, מאזור ותיק יותר עם רמה סוציאקונומית נמוכה בדרום, לאזור חדש עם רמה סוציאקונומית גבוהה בצפון. בכל אזור מוינו הגנים לשלוש קבוצות לפי גודל השטח (10-20, 20-50 ו-50 דונם). מכל קבוצת גודל נבחרו, באופן אקראי, חמישה גנים ובהם מתבצע המחקר.

מבנה הגן ומצב הגן הוגדרו לפי תצפיות, סקר מאפייני צמחייה ובדיקת איכות הקרקע. דגימות קרקע נלקחו בשתי מיקרוסביבות (1) במרכז דשא ו- (2) באזור מנוחה, בשלוש נקודות דגימה, בשלושה עומקים: 0-2 ס"מ, 5-10 ס"מ, ו- 10-20 ס"מ. דחיסות הקרקע נקבעה בכל אחת מה- נקודות לפני דיגום הקרקע. בכל דגימת קרקע נבדקו, חומר אורגאני, מוליכות חשמלית, pH וריכוז יונים מסיסים. אופן השימוש בגן ופרופיל האוכלוסייה המשתמשת נקבעו על פי שאלונים שהועברו למבקרים כגנים נבחרים.

בהתאם לניתוח התוצאות של התצפיות והבדיקות הנ"ל תאוּשש ההשערה העיקרית - קיימת התאמה חיובית בין מצב הגן, מגוון שימושי הקרקע, מספר המבקרים ואופי השימוש בגן לבין המצב הסוציו אקונומי המאפיין את האוכלוסייה באזור הגן.

ממצאי המחקר יוכלו לתת כלים יישומיים למתכנני הגנים העירוניים ולמקבלי ההחלטות, שיביאו להקצאה של שימושי הקרקע, לבחירת צמחייה ומתקנים בהלימה לצרכי האוכלוסייה המשתמשת. ■

נא להכיר: מרצה חדש במחלקה

ד"ר ניר כהן

ני בעל תואר שני ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת קולומביה בניו יורק ותואר שלישי מהמחלקה לגיאוגרפיה ופיתוח אזורי באוניברסיטת אריזונה. תחומי ההתמחות שלי כוללים לימודי הגירה ותפוצות, תיאוריות של מדינה, אזרחות ואתנו-לאומיות. עבודת הדוקטורט שלי עסקה במדיניות של מדינות כלפי אזרחיהן החיים בתפוצות ובמסגרתה חקרתי את המדיניות הישראלית תוך התמקדות בקהילת המהגרים הישראלית בעיר לוס אנג'לס. עם סיום הדוקטורט חזרתי ארצה לצורך פוסט דוקטורט במחלקה לגיאוגרפיה ופיתוח סביבתי באוניברסיטת בן גוריון כנגב. לאחר מכן שימשתי כחבר סגל בתכנית ללימודי הגירה ושילוב חברתי במרכז האקדמי רופין, שם לימדתי קורסים במדיניות הגירה בארץ ובעולם. במחלקה שלנו אני מלמד קורסים לתואר ראשון ושני בתחומים שונים של הגיאוגרפיה האנושית, כולל אוכלוסין, אתנית, פוליטית, מזה"ת. בנוסף, אני מלמד קורסים בתחום ההתמחות העיקרי שלי - מדיניות הגירה.

פעילות מחקרית

בשנתיים האחרונות אני שותף למספר פרויקטים מחקריים: פרויקט אחד עוסק בשאלות של אזרחות עירונית בקרב מבקשי מקלט בדרום ת"א. במסגרת זו השתתפתי בקיץ בסמינר מחקר בברלין שבו הציגו את עבודותיהם חוקרים מישראל ומגרמניה. פרטים על הסמינר ועל המחקר שהצגתי אפשר לראות בקישור:

http://lebuhn.in-berlin.de/UCR_info_mail.pdf

פרויקט אחר שאני שותף לו עם חוקרים נוספים מאוניברסיטת חיפה והטכניון עוסק במגמות ההגירה הפנימית בקרב ערבים אזרחי ישראל. מאמר ראשון מתוך המחקר יתפרסם בקרוב בכתב עת בנושאי הגירה בינלאומית. כמו כן, ארגנתי מושב בכנס האגודה הגיאוגרפית הבריטית בנושא "הגירה פנימית של מיעוטים אתנו-לאומיים" בקיץ האחרון. ניתן לראות את התקציר שלו בקישור הבא:

<http://conference.rgs.org/Conference/sessions/view.aspx?session=f9e79675-1dd7-43c4-886b-563a900d2067&programme=104>

במקביל אני ממשיך לכתוב ולפרסם בנושאי יחסי מדינת ישראל ואזרחיה בתפוצות. מאמר שכתבתי ביחד עם לילך לב ארי ממכללת אורנים על זהותם של בני הדור השני להגירה מישראל יתפרסם השנה בגליון מיוחד של כתב העת "מגמות". קישור למאמר שפרסמתי לאחרונה על הפוליטיקה של אזרחות ישראלית בתפוצות:

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183X.2011.575330>

ספרו העשרים ושלושה של פרופ' יוסי כץ מהמחלקה לגיאוגרפיה ראה אור בימים אלו מחזון לחוזה: תולדותיו ומורשתו של חוזה החכירה של הקרן הקיימת לישראל עם ההתיישבות העובדת, 1901-1960 הוצאת הספרייה הציונית, ירושלים 2012, הפצה: מוסד ביאליק, 398 עמ', כולל נספחים ומפתחות

מעט על הספר

כיום מרב המקרקעין במדינת ישראל הן בבעלות המדינה והקק"ל. אלה גם אלה מנוהלות על ידי מנהל מקרקעי ישראל שלאחרונה הפך לרשות המקרקעין' ומוחכרות למחזיקים בהן. החכירה נוהגת בישראל מזה כמאה ועשר שנים עת חרתה הקרן הקיימת לישראל עקרון זה כעקרון ייסוד במדיניותה הקרקעית. לימים אמצה מדינת ישראל עקרון זה, אסרה בחוק ייסוד (1960) על מכירת קרקעותיה והתירה רק את החכרתן.

הספר מתמקד ביסודותיה ובשורשיה של החכירה בישראל והוא מתחקה אחר הליך התגבשותם של חוזה החכירה שבין הקק"ל לבין המתישבים במושב שבים ובקיבוצים. הספר בוחן את השינויים שחלו ברכיבי חוזה החכירה - למין הקמת הקק"ל בראשית המאה ה-20 ועד להקמתו של מנהל מקרקעי ישראל בשנת 1960 - ואת סיבת השינויים. כמו כן הוא בוחן את מידת יישומם ואכיפתם של סעיפים מרכזיים בחוזה. בהתבססו על ניתוח גרסאות רבות של חוזה חכירה וחומר ארכיוני למכביר, מראה הספר כי התגבשות דגם היסוד של חוזה החכירה הייתה מורכבת. בחוזה ובשינויים שחלו בו במשך השנים באו לידי ביטוי האינטרסים של הצדדים ותפיסות העולם של מוסדות ואישים - בראש ובראשונה של הקק"ל ומקבלי ההחלטות בה. משתקפות בתולדות החוזה סוגיות אידיאולוגיות, משפטיות, חברתיות וכלכליות, הקשורות במארג של מפעל ההתיישבות הציוני בארץ ישראל, הכלכלה הארץ ישראלית והמשפט הרלוונטי.

דפוס חוזה החכירה של הקק"ל בסוף שנות ה-50 הוטמע ביסודו בחוזה החכירה של מנהל מקרקעי ישראל. המורשת החוזית של הקק"ל - לפחות חלקים ממנה - מוסיפה להתקיים עד היום. מדובר במחקר היסטורי-משפטי ראשון מסוגו אשר מחד גיסא עוסק באחת הסוגיות המרכזיות של התהליך ההתיישבותי הציוני, ומאידך גיסא נודעת לחיבור חשיבות רבה גם במישור המעשי-העכש-ווי. היישובים עצמם, משרדי הממשלה, הקק"ל והמערכת המשפטית ובכללה בתי המשפט - נדרשים לא אחת גם כיום לסוגיות שונות מתחום ההסדרים שנקבעו בחוזה החכירה לגלגוליו.

בספר ימצאו עניין רב העוסקים בלימוד ובחקר הציונות, הקק"ל, מוסדות התנועה הציונית, תולדות ההתיישבות בארץ ישראל ובמדינת ישראל, תולדות תנועת העבודה, תולדות הקיבוצים והמושבים וכן משפטנים ועורכי דין העוסקים בתחום הקניין והמקרקעין.

יוסי כץ עומד בראש הקתדרה ללימודי תולדות הקק"ל ומפעליה באוניברסיטת בר אילן ומומחה בהיסטוריה בת זמננו של ארץ ישראל ומדינת ישראל מההיבטים היישוביים, הכלכליים, הפוליטיים והמשפטיים. הוא פרסם עד כה עשרים ושלושה ספרים וכמאה וארבעים מאמרים שראו אור בבמות יוקרתיות בישראל ובעולם. בנוסף הוא חוקר את תהליכי ההתיישבות של קבוצות אתניות במערב קנדה ובמיוחד את הקומונות ההוטוריות עליהם כתב (יחד עם ג'ון לר) את ספרו באמונתם יחיו (2007) ובקרוב יצא ספר נוסף של השנים, והפעם באנגלית, על ההוטורים.

כמה מספריו של יוסי היו אסמכתאות חשובות והתניעו תהליכים בחברה הישראלית. רכוש שנשכח (2000) חשף את פרשת הימצאו בישראל של רכוש נכבד השייך לקורבנות השואה. בעקבות כך הוקמה וועדת חקירה פרלמנטרית ונוסדה החברה הממשלתית לאיתור ולהשבת נכסים של נספי השואה. על חשבון הקרבנות (2009) הומלץ על ידי בית המשפט העליון לעיון הצדדים במסגרת תביעת 'לדי טהרן'. 'והארץ לא תימכר לצמיתות' (2002) שימש את הצדדים בכג"ץ 'הפרטת הקרקעות'. לב ואבן (2007) משמש את הגופים הציבוריים העוסקים בסוגיה הרגישה של המצבה הצבאית. ■

המורשת החוזית של הקק"ל - לפחות חלקים ממנה - מוסיפה להתקיים עד היום

עיצוב עטיפת הספר: רותי בית אור

המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה

03-5318341 ,03-5318340

טל.

Geog.Dept@mail.biu.ac.il

אימייל:

אתר המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה:

<http://home.geoenv.biu.ac.il>

דף הפייסבוק של המחלקה לגיאוגרפיה וסביבה:

<http://www.facebook.com/geography.biu>

אתר האגודה הגיאוגרפית הישראלית:

<http://geography.haifa.ac.il>

אתר האיגוד האירופאי של סטודנטים לגיאוגרפיה

<http://www.egea.eu>

הסניף הישראלי של האיגוד האירופאי

<http://www.egea.eu/entity/Israel>

אתר האיגוד הגיאוגרפי הבינלאומי

www.igu-online.org